

УДК 347.963(477)«17/20»340.15(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v108.2025.15>

О. М. Ригіна
ORCID: 0000-0002-8366-3365

АДВОКАТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНІ ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЕВОЛЮЦІЇ ТА ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

Постановка проблеми. Інститут адвокатури покликаний бути гарантом забезпечення здійснення особою невід'ємного права на захист. Функціонування адвокатури пов'язане із забезпеченням її належної внутрішньої організації та сприятливих умов і захисту від втручання у здійсненні професійної діяльності, незалежності адвокатів, підтримання високого професійного рівня та ефективного адвокатського самоврядування загалом. Інститут адвокатського самоврядування не був нововведенням 1992 р., а мав тривалу і багатовимірну історію, у зв'язку з цим виникає питання про необхідність висвітлення причин його становлення та розвитку, а також його відновлення у 1992 р. Разом з тим, сутність адвокатського самоврядування, його роль у демократичному суспільстві, його співвідношення з принципом незалежності адвокатури пов'язані із проблемою забезпечення балансу між професійною автономією адвокатів та належним здійсненням ними професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі інституту адвокатського самоврядування приділено багато уваги. Відповідну проблематику досліджували Н. М. Бакаянова, А. Ю. Бойчук, Ю. Варушка, С. О. Веснін, В. А. Гвозд'їй, Х. Дідух, Є. С. Дурнов, С. О. Ковтун, Л. Прокопенко, Д. С. Роговенко, О. Д. Святоцький, В. О. Святоцька, І. Ю. Фельцан, В. Філімоніхін, Д. П. Фіолевський, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. О. Яловий та ін. Наукові напрацювання вчених є результатом копіткої роботи, детальної систематизації та опрацювання матеріалів, формування всебічних, повних і обґрунтованих висновків. У працях відображені аргументовані наукові позиції, що особливо актуально, враховуючи важливість наукового плюралізму, що дозволяє врахувати різноманітні наукові підходи для розкриття сутності конкретного правового явища. Щоправда, потребує удосконалення існуюча концептуальна модель складної генези інституту адвокатського самоврядування в Україні, доцільним є додаткове уточнення чинників його трансформації, пояснення взаємозв'язку реформаційних змін в її організації з важливими змінами політико-правової дійсності.

Мета статті. Удосконалити концептуальну модель, що комплексно пояснює складну генезу інституту адвокатського самоврядування в Україні, уточнити чинники його трансформації, з'ясувати теоретико-прикладні засади сучасного функціонування, пояснити взаємозв'язок реформування його організації з важливими змінами політико-правової дійсності.

Виклад основного матеріалу. Принцип «самоврядування» неминуче пов'язаний з демократією, згідно з яким кожна спільнота має право на самоорганізацію,

самоуправління, самовизначення та бере на себе відповідальність за свої рішення та наслідки їхнього ухвалення. Ця теза неминуче стосується, на думку Д. П. Фіолевського, й адвокатського самоврядування, яке закономірно повинно гуртуватися на принципах виборності, гласності, обов'язковості для виконання адвокатами рішень органів адвокатського самоврядування, підзвітності, заборони втручання органів адвокатського самоврядування у професійну діяльність адвоката [17].

Проголошення незалежності України в 1991 р. започаткувало реформування та оновлення національного законодавства з метою приведення його у відповідність до європейських стандартів та нових умов політико-правового життя. Це стосувалося й інституту української адвокатури, оскільки 19.12.1992 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про адвокатуру», вказавши, що адвокатура України є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, подавати їм іншу юридичну допомогу (ст. 1), акцентуючи увагу в ст. 4, що адвокатські об'єднання діють на засадах добровільності, самоврядування, колегіальності та гласності [9]. Цей Закон України, на думку О. Д. Святоцького, був покликаний відновити престиж адвокатської професії, її історичних традицій, утвердити роль адвокатури в суспільстві як одного з гарантів забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина [13].

Інститут адвокатського самоврядування не був нововведенням 1992 р., він мав історію свого становлення та розвитку. Якраз у 1992 р. відбулося його відновлення як важливого елементу адвокатської незалежності. Зокрема, на українських землях, які перебували в складі російської імперії після Судової реформи 1864 р. був впроваджений інститут присяжних повірених (інститут адвокатури), які мали власні самоврядні органи – ради присяжних повірених [11, с. 18]. Як зазначає І. Ю. Фельцан, тогочасні присяжні повірені являли собою незалежну корпорацію, організовану таким чином, щоб забезпечити автономність і незалежність адвокатури від державних органів, виборність і підзвітність рад присяжних повірених [15, с. 52–53]. Цей інститут, за визначенням Є. С. Дурнова, розглядався як особлива професійна, незалежна, самоврядна організація, як «корпорація осіб вільної професії», яка була підконтрольна коронній судовій владі, проте не входила до складу суду, маючи свої виборні органи, які вирішували питання своєї діяльності та рішення яких були обов'язковими для адвокатів, але могли бути оскаржені у встановленому порядку. Вважається, що адвокатура, впроваджена Судовими статутами, відрізнялася найбільшим рівнем самостійності серед адвокатур інших тогочасних європейських держав [7, с. 66, 68].

На українських землях, які були у складі Австро-Угорщини інститут адвокатури функціонував на підставі Постійного положення про адвокатуру 1868 р., який уперше закріпив на цих територіях її самоврядування та автономію, передбачалося створення адвокатських палат як органу самоврядної адвокатури, які розглядали питання її діяльності, притягнення до дисциплінарної відповідальності та відсторонення від здійснення професійної діяльності адвокатів. А. Ю. Бойчук зазначає про ефективне здійснення адвокатського самоврядування Львівською палатою адвокатів, заснованою в 1862 р., а згодом Станіславською, Тернопільською, Золо-

чівською, Перемишльською та Самбірською. Однак подальшому розвитку цих професійних організацій перешкодила Перша світова війна. Загалом тогочасні професійні асоціації адвокатів відіграли важливу роль у підтриманні професійних стандартів та етичних норм, захищали своїх членів від переслідувань, забезпечували надання належної юридичної допомоги та ін. [3, с. 4, 96, 169–170].

24 жовтня 1917 р. Всеросійський центральний виконавчий комітет ухвалив Декрет № 1 «Про суд», яким було ліквідовані інститути адвокатури, прокуратури, органи кримінальних розслідувань. Декретом встановлювалось, що інтереси особи в суді мав право представляти будь-який громадянин з громадянськими правами та незаплямованою репутацією. Внаслідок цього, як зазначає В. Філімоніхін, до адвокатської практики допускалися без будь-яких обмежень майже всі громадяни. Згодом уже Положення про адвокатуру 1922 р. передбачало відновлення інституту адвокатури, зокрема організацію губернських колегій захисників при губернських Радах народних суддів. Однак адвокатура припинила бути самостійним правовим інститутом. Свідченням цього було те, що члени колегій захисників першого складу затверджувались президією виконавчого комітету за поданням Губернської Ради народних суддів, президія радянського народного суду мала право відводу прийнятого колегією адвокатів члена колегії [16, с. 60, 62].

Як підсумував В. А. Гвоздй, розвиток органів адвокатського самоврядування на українських землях у складі СРСР (1918–1991) відбувався під впливом державного регулювання, який був спрямований на «одержавлення адвокатури» та її підпорядкування партійному апарату та органам виконавчої влади. Характерними рисами цього етапу було створення колективних органів адвокатської спільноти рішеннями державних органів; штучне роз'єднання спільноти на регіональні осередки за умов браку можливостей для вирішення правниками своїх загальних проблем; пряме втручання органів державного управління у всі сфери діяльності адвокатури, зокрема щодо прийому до членства у корпорацію, здійснення дисциплінарної практики, підтримки професійних стандартів тощо [5, с. 211].

Повертаючись до аналізу положень Закону України від 19.12.1992 р., яким гарантувалося відновлення адвокатського самоврядування, зазначимо про відсутність в ньому чіткості та ясності у розумінні змісту цього поняття, як і розуміння його принципів і завдань функціонування. У зв'язку з цим уже в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. ця проблема була вирішена та подано визначення поняття «адвокатське самоврядування» як гарантоване державою право адвокатів самостійно вирішувати питання організації та діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом (ст. 1). Уточняється, що адвокатське самоврядування ґрунтується на принципах виборності, гласності, обов'язковості для виконання адвокатами рішень органів адвокатського самоврядування, підзвітності, заборони втручання органів адвокатського самоврядування у професійну діяльність адвоката. Передбачено, що брати участь у роботі органів адвокатського самоврядування та бути обраними до їхнього складу можуть лише адвокати України (ст. 43). Відповідно до ст. 44 Закону деталізовано завдання адвокатського самоврядування: (1) забезпечення незалежності адвокатів, захист від втручання у здійснення адвокатської діяльності; (2) підтримання високого

професійного рівня адвокатів; (3) утворення та забезпечення діяльності кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури; (4) створення сприятливих умов для здійснення адвокатської діяльності; (5) забезпечення відкритості інформації про адвокатуру та адвокатську діяльність; (6) забезпечення ведення Єдиного реєстру адвокатів України; (7) участь у формуванні Вищої ради правосуддя у порядку, визначеному законом. Закон від 05.07.2012 р. визначає правовий статус Національної асоціації адвокатів України як недержавної некомерційної професійної організації, яка об'єднує всіх адвокатів України та утворюється з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування (ст. 45) [8].

Одним із основних завдань адвокатського самоврядування є забезпечення незалежності адвокатів. У зв'язку з цим, Н. М. Бакаянова зауважує, що діючи на засадах корпоративного самоврядування, адвокатське самоврядування є істотною гарантією запобігання незаконному впливові на адвоката не лише у випадку здійснення ним професійної діяльності, а й гарантією оптимальності управління в системі адвокатури. Дослідниця обґрунтовує, що адвокатське самоврядування є «проявом демократії в адвокатурі», оскільки адвокатська професійна корпорація має право самостійно вирішувати питання, які згідно із Законом віднесені до її відання [2, с. 292–293].

Подібну правову позицію підтримують С. Я. Фурса та Є. І. Фурса, зазначаючи, що інститут адвокатського самоврядування покликаний забезпечувати для адвокатів відповідну систему гарантій у їхній професійній діяльності. І ця система гарантій дозволить їм кваліфіковано працювати, належно та неупереджено виконувати свої функції, керуючись вимогами закону. Автори доводять, що «внутрішня організаційна структура адвокатури має сприйматися в контексті виконуваних адвокатським самоврядуванням функцій і це справа самих адвокатів». У зв'язку з цим, закономірно повинні відбуватися окремі реформи в адвокатурі, внаслідок чого повинно відбутися її «самоочищення», але такі питання повинні вирішуватися самими адвокатами [18, с. 216].

Разом з тим, формування та функціонування адвокатського корпусу повинно відбуватися на основі неухильного дотримання принципу чесності та порядності, який, як зауважує Н. М. Бакаянова, був одним з основних закріплених у Правилах адвокатської етики, схвалених Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України в 1999 р. Зокрема, адвокат повинен у своїй професійній діяльності та приватному житті бути чесним і порядним; не вдаватися до омани, погроз, шантажування, підкупу, використання тяжких матеріальних чи особистих обставин інших осіб або інших протизаконних засобів для досягнення своїх професійних чи особистих цілей; поважати права, законні інтереси, честь, гідність, репутацію та почуття осіб, з якими він спілкується в різних відносинах (ст. 11) [1].

Адвокатське самоврядування передбачає організацію та регулювання діяльності адвокатів з метою забезпечення високої якості юридичних послуг. На думку, О. О. Ялового, це повинно забезпечити недоторканість прав і свобод людини та громадянина, сприяти зміцненню довіри до правосуддя. Однак, науковець покликається на окремі проблеми, які негативно впливають на функціонування адвокатського самоврядування, зокрема це проблема забезпечення професійної етики та дисципліни серед адвокатів, доступності та якості правової допомоги [19, с. 853].

Інститут адвокатського самоврядування має функції, які визначають його сутність. Як зазначає С. О. Ковтун, адвокатське самоврядування засноване для забезпечення захисту самих адвокатів від втручання у їхню професійну діяльність. Воно функціонує з метою формування високопрофесійного та нетолерантного до корупції адвокатського корпусу, встановлення чітких етичних стандартів адвокатської діяльності. Зауважує учений, що органи адвокатського самоврядування у системі публічного управління виконують передусім захисну та забезпечувальну функції (представництво спільних інтересів адвокатів і створення належних умов для обміну інформацією між суб'єктами адвокатської діяльності та іншими суб'єктами) [10, с. 113].

У ст. 46 Закону 05.07.2012 р. вказано, що адвокатське самоврядування здійснюється через діяльність конференцій адвокатів регіону, рад адвокатів регіону, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, ревізійних комісій адвокатів регіонів, Вищої ревізійної комісії адвокатури, Ради адвокатів України, з'їзду адвокатів України [8].

Характеризуючи правовий статус органів адвокатського самоврядування, С. О. Веснін зауважує, що вони згідно зі своїм правим статусом становлять недержавні професійні організації, які є складовими компонентами цілісної системи з вираженими внутрішніми та зовнішніми зв'язками горизонтального та вертикального характеру, основною метою яких є забезпечення реалізації права адвокатів самостійно вирішувати питання організації та діяльності адвокатури в порядку, встановленому законодавством [4, с. 231].

На сучасному етапі виникають окремі проблеми удосконалення функціонування інституту адвокатського самоврядування. Зокрема, Х. Дідух називає, що такими є відсутність безперервної цілісної системи підготовки та перепідготовки професійних кадрів адвокатури, факт окремої залежності адвокатських спільнот від діяльності органів державної влади, недостатність самостійного (корпоративного) врегулювання адвокатських утворень, брак реальної незалежності адвокатів. Авторка доводить необхідність посилення контролю за станом фінансування, порядком оплати послуг і відшкодування витрат адвокатів, котрі надають безоплатну правову допомогу [6, с. 36–37].

Висновки. Отже, головним призначенням функціонування інституту адвокатського самоврядування є забезпечення незалежності адвокатів та належної організації діяльності адвокатури. Інститут адвокатського самоврядування не був нововведенням 1992 р., а мав тривалу і багатовимірну історію свого розвитку. Витоки інституту адвокатського самоврядування сягають періоду існування українських земель у складі російської імперії та Австро-Угорщини. Вже у вказані часи адвокатське самоврядування розглядалося необхідною умовою забезпечення професійної автономії адвокатури, якісного добору кваліфікованих кадрів і здійснення контролю за дотриманням етичних стандартів адвокатської діяльності. Натомість у радянський період адвокатура фактично втратила ознаки незалежного інституту, оскільки її організація та діяльність перебували під суворим державним контролем.

Відновлення адвокатського самоврядування у 1992 р. стало важливим етапом демократичних перетворень у функціонуванні інституту адвокатури з метою

належного формування адвокатського корпусу та якісного здійснення правозахисної діяльності. Цей крок став основою для формування сучасної системи органів адвокатського самоврядування, який був спрямований на забезпечення балансу між професійною автономією адвокатів та належним здійсненням ними професійної діяльності. Таким чином, адвокатське самоврядування є невід'ємним елементом демократичного механізму гарантування прав людини, оскільки воно забезпечує незалежність адвоката у здійсненні професійної діяльності, сприяє ефективному захисту прав і свобод людини та громадянина. Функціонування адвокатури неможливе без ефективного механізму, який забезпечує належну внутрішню організацію діяльності адвокатури, сприятливі умови та захист від втручання у здійсненні професійної діяльності, незалежність адвокатів, підтримання високого професійного рівня та ефективного адвокатського самоврядування загалом.

Література

1. Бакаянова Н. М. Новели Правил адвокатської етики: зміст, значення та тлумачення. Національна асоціація адвокатів України. URL : <https://unba.org.ua/publications/4275-noveli-pravil-advokats-koi-etiki-zmist-znachennya-ta-tlumachennya.html>
2. Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2017. 487 с.
3. Бойчук А. Ю. Інститут адвокатури на західноукраїнських землях другої половини XIX – початку XX століття (на матеріалах Галичини). Дис. ...канд. юрид. наук. Київ. 208 с.
4. Веснін С.О. Поняття, ознаки та функції органів адвокатського самоврядування. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. №2. С. 227-232.
5. Гвоздій В. А. Адміністративно-правовий статус органів адвокатського самоврядування. Дисер. ...канд. юрид. наук. Київ. 2020. 290 с.
6. Дідух Х. (2023). Адвокатське самоврядування в контексті судово-правової реформи в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». Т. 10. № 2(38). С. 35–42.
7. Дурнов Є. С. Адвокатура в Україні: історико-правове дослідження (кінець XIX–XX ст.) : дисер. ... докт. юрид. наук. Харків. 2018. 389 с.
8. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI.
9. Закон України «Про адвокатуру» від 19.12.1992 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 9, ст. 62.
10. Ковтун С. О. Функції органів адвокатського самоврядування в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2021. Т. 30. С. 292–297.
11. Прокопенко Л., Варушка Ю. Становлення та розвиток адвокатури в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. *Аспекти публічного управління*. 2022. Том 10. № 2. С. 16–22, 18.
12. Роговенко Д. С. Законодавчі засади діяльності української адвокатури 70-х – 80-х рр. XX ст. *Адвокатура України: історія та сучасність* : матеріали Всеукраїнського круглого столу. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 128–132.

13. Святоцький О. Д. Адвокатура: історія і сучасність. Київ. Ін Юре. 1997. 320 с. URL: <https://lawbook.online/ukrajini-advokatura/advokatura-istoriya-suchasnist.htm>

14. Святоцька В. О. Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження : дис. д. ю. н. Харків. 2021. 542 с.

15. Фельцан І. Ю. Історичний досвід функціонування інституту адвокатури за судовими статутами 1864 р. та сучасна реформа адвокатури в Україні. *Адвокатура України: історія та сучасність* : матеріали Всеукраїнського круглого столу. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С.50-53.

16. Філімоніхін В. Київська адвокатура у 20-ті роки XX століття. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2023. № 6 (92). С. 60–64.

17. Фіолевський Д. П. Адвокатура : підручник. К.: Правова Єдність, 2014. 3-тє і доп. вид. 624 с. Розділ 8. Адвокатське самоврядування в Україні. URL : https://pidru4niki.com/1910031755552/pravo/organizatsiya_advokaturi_ukrayini#:~:text=%D0%9F%D1%80%D0

18. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Адвокатське самоврядування в Україні та його розвиток. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія право*. 2024. Випуск 81. Ч. 3. С. 216–222.

19. Яловий О. О. Органи адвокатського самоврядування та їх основні функції BAR SELF-GOVERNMENT BODIES AND THEIR MAIN FUNCTIONS. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2022. С. 853–856.

Анотація

Ригіна О. М. Адвокатське самоврядування в Україні: загальні історико-правові аспекти еволюції та теоретико-прикладні засади сучасного функціонування. – Стаття.

У статті досліджено загальні історико-правові аспекти еволюції та теоретико-прикладні засади сучасного функціонування адвокатського самоврядування як інституту, покликаного забезпечувати незалежність адвокатів і належну організацію діяльності адвокатури. Проаналізовано історичні передумови становлення цього інституту, визначено його сутнісні ознаки, форми організації та нормативне закріплення у національному законодавстві України. Обґрунтовано, що інститут адвокатського самоврядування не був нововведенням 1992 р., а мав тривалу і багатовимірну історію свого розвитку. Витоки інституту адвокатського самоврядування сягають періоду існування українських земель у складі російської імперії та Австро-Угорщини. Вже у вказані часи адвокатське самоврядування розглядалося необхідною умовою забезпечення професійної автономії адвокатури, якісного добору кваліфікованих кадрів і здійснення контролю за дотриманням етичних стандартів адвокатської діяльності. Натомість у радянський період адвокатура фактично втратила ознаки незалежного інституту, оскільки її організація та діяльність перебували під суворим державним контролем.

Доведено, що відновлення адвокатського самоврядування у 1992 р. стало важливим етапом демократичних перетворень у функціонуванні інституту адвокатури з метою належного формування адвокатського корпусу та ефективного здійснення правозахисної діяльності. Цей крок став основою для формування сучасної системи органів адвокатського самоврядування, який був спрямований на забезпечення балансу між професійною автономією адвокатів та належним здійсненням ними професійної діяльності. Здійснено правовий аналіз чинного законодавства та наукових позицій дослідників щодо визначення сутності адвокатського самоврядування, його ролі в демократичному суспільстві, його співвідношення з принципом незалежності адвокатури. Наголошується, що адвокатське самоврядування є невід’ємним елементом демократичного механізму гарантування прав людини, оскільки воно забезпечує незалежність адвоката у здійсненні професійної діяльності, сприяє ефективному захисту прав і свобод людини та громадянина.

Ключові слова: адвокат, адвокатура, адвокатське самоврядування, незалежність адвоката.

Summary

Ryhina O. M. Lawyer self-government in Ukraine: general historical and legal aspects of evolution and theoretical and applied principles of modern functioning. – Article.

The article explores the general historical and legal aspects of the evolution and the theoretical and applied foundations of the modern functioning of the bar self-government as an institution designed to ensure the independence of lawyers and the proper organization of the legal profession's activities. The historical prerequisites for the establishment of this institution are analyzed, its essential characteristics, organizational forms, and regulatory consolidation in the national legislation of Ukraine are identified. It is substantiated that the institution of bar self-government was not an innovation introduced in 1992 but had a long and multifaceted history of development. The origins of the bar self-government institution date back to the period when Ukrainian lands were part of the Russian Empire and Austria-Hungary. Even at that time, bar self-government was viewed as a necessary condition for ensuring the professional autonomy of the legal profession, the proper selection of qualified personnel, and the supervision of compliance with ethical standards in legal practice. In contrast, during the Soviet period, the bar practically lost the features of an independent institution, as its organization and activities were under strict state control.

It is proven that the restoration of bar self-government in 1992 became an important stage in the democratic transformation of the legal profession, ensuring its proper functioning for the formation of a professional bar community and the effective implementation of human rights protection. This step laid the foundation for the formation of the modern system of bar self-governing bodies, aimed at maintaining a balance between the professional autonomy of lawyers and the proper exercise of their professional duties. A legal analysis of the current legislation and scientific positions of researchers has been carried out regarding the essence of bar self-government, its role in a democratic society, and its correlation with the principle of independence of the legal profession. It is emphasized that bar self-government is an integral element of the democratic mechanism for guaranteeing human rights, as it ensures the lawyer's independence in performing professional activities and contributes to the effective protection of human and civil rights and freedoms.

Key words: lawyer, bar, bar self-government, independence of the lawyer.

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025